
Ивелин Иванов/I. Ivanov

ОБСАДИТЕ В ИЛЮСТРОВАНИ ГОТИЧЕСКИ
МАНУСКРИПТИ ОТ XIII-XV в.

*Sieges in the Gothic Manuscripts from 13th-15th Centu-
ries*

The article is focused on the problem of depicting war and warfare in late medieval Gothic manuscripts from the British libraries. Some of the most frequently encountered images are those which have to do with sieges. But did the miniaturists depict the sieges in an objective and veracious way in the manuscripts?

The analysis of the researched images leads to several interesting conclusions. The first one is related to the frequent depiction of mining and undermining of fortress walls, combined with siege machine shooting and storming the walls with the help of ladders. One of the weapons most frequently used by both sides is the bow, while the sources from the second half of the 14th and 15th cc. show images of cannons as well. In some of these images we come across either naval sieges, or naval-and-ground sieges, with realistic images of bowmen, crossbowmen, and firearm shooters, as well as some additional equipment made of thick wooden trunks used by both the defenders and the ones doing the siege.

Another frequently seen image is the attack of the fortress and the unexpected coming out of the defenders, leading to a fierce battle in front of the fortress walls, or the retreat of the attacking army. In addition, I would also stress on some scenes of marauding a captured town, something familiar to the mediaeval illustrator, too. All those examples come to show a detailed knowledge of the siege, because many illustrators have witnessed sieges from both perspectives. That is why we could draw the general conclusion that the sieges have been quite familiar to the mediaeval illustrator.

Преобладаващото число модерни и съвременни историци на военното дело подчертават важната роля на обсадите в средновековната война. Сред тях можем да посочим *H. Delbruck*¹ и *Ch. Oman*.², според които защитата на укрепените места е първостепенна задача във войните през целия средновековен период. Тази принципно вярна, но неизследвана в дълбочина теза е доразвита с изслед-

ванията на *H. Guerlac*³ и *F. Lot*⁴ през четиридесетте години на XX в. През 1980 г. *Ph. Contamine* доразвива тази теза като добавя, че най-важният елемент в стратегията на средновековната война са обсадите, но в съчетание с малките сражения и разоряването на противниковите територии. Той защитава позицията, че през Средновековието съществувал страх от големи, решителни битки и във военното дело преобладавал т.нар. *обсаден манталитет*⁵. Едно от най-задълбочените съвременни изследвания в областта на обсадното дело е дело на известния английски медиевист *J. Bradbury*⁶. Според него, анализът на стотици извори за епохата води до извода за ясна приемственост в методите на обсадната война през целия средновековен период.

Съвременните историци на военното дело в средните векове подлагат на критичен анализ изследванията на своите колеги от XIX и нач. XX в., обвинявайки ги в проява на *презентизъм* или прилагане на съвременни схващания, модели и представи при тълкуване и анализиране на миналото⁷. Обект на такава критика са изследванията на *H. Delbruck*, *Ch. Oman* и *F. Lot*, в които централно място е отделено на ролята на рицарството и на големите сражения. В интерес на истината, тези нагласи все още формират в голяма степен образа на средновековната война. Ето защо дискусиата по въпроса за характера на средновековната война остава отворена и привличането на нови, допълнителни извори на информация е логична и необходима стъпка към нейното разрешаване. Използването на текстовата информация се нуждае от критично отношение и познаване на особеностите на средновековната историография. Същото се отнася и до изображенията в илюстрираните манускрипти, които се нуждаят от критичен анализ, съпоставяне с текста и познания в областта на средновековната миниатюра. Въпреки обективните трудности в този процес, илюстрираните ръкописи предлагат интересна и уникална информация за средновековната война и в частност обсадите.

Обсаждащите

Централно място в изображенията на обсади заемат обсаждащите, а на първо място сред тази група можем да поставим рицарите. Едно от най-важните наблюдения в тази насока е представянето им най-вече спешени и на известно разстояние от крепостните стени. Един от примерите за това е изображение на обсада от "*Chronique d'Angleterre*" от кр. на XIV в., в което е представена атака на предното укрепление на крепост с огнестрелно оръдие, докато спешените рицари изчакват на безопасно разстояние⁸. В подкрепа на това можем да посочим и изображения на обсади от "*La chanson de Bertrand du Guesclin*", в които ясно се виждат групи от пеши рицари, изчакващи генералния шум в пълно въоръжение⁹. Към тези примери можем да добавим и сцена от обсада в "*La Livre des Ancienes Estoires*" от кр. на XIII в., в която също наблюдаваме група спешени рицари под обсадена кула¹⁰. Анализът на тези изображения води до извода, че рицарите действали като тежко въоръжени пехотинци и основно в кулминационните

моменти на обсадата, при наличие на благоприятни условия за шурмуване на крепостните стени. Това може да обясни и отсъствието на рицари в част от изображенията.

На следващо място можем да поставим стрелците с лък и арбалет. В *“Book of Hours”* от вт. пол. на XIV в. откриваме група стрелци с дълги лъкове, с дълги ризници и дълбоки, открити басцинетни под обсадена крепост в момент на стрелба по защитниците на стените¹¹. Стрелци с лък откриваме и в миниатюра от *“Chroniques de France ou de Saint Denis”* от 1325–1350 г., изобразяваща обсадата на Монтришар от 1016 г.¹² Интерес предизвиква *“Chronique d’Angleterre”* от кр. на XIV в., където са изобразени обсади от епохата на Стогодишната война (1334–1453). Тук са представени многобройни стрелци с лък както сред обсадените, така и сред обсаждащите, но английските са определено по-многобройни. В този манускрипт откриваме и детайлно изображение на колчани за стрели: един на кръста на стрелец с лък и друг с правоъгълна, леко конусовидна форма на бедрото на френски арбалетчик¹³. Обсадни сцени със стрелци с лък от епохата на Стогодишната война откриваме и в *“La chanson de Bertrand du Guesclin”*, където стрелците са изобразени зад спешените рицари¹⁴. Друго детайлно представяне на стрелци при обсадни действия откриваме в *“The Pegeants of Richard Beauchamp”* от пър. пол. на XV в., където са изобразени арбалетчици, прикрити зад големи щитове тип *naviz* и обстрелващи защитниците по крепостната стена¹⁵. В колоритна сцена на обсада на крепост по море в *“Poems and Romances”* от 1445 г., също откриваме стрелци с лък и с арбалет, които обстрелват защитниците на крепостта от своите кораби¹⁶. Друго интересно изображение на стрелци при обсадни действия присъства в *“Latin History of the Crusaders”* от късния XV в., където стрелците с големи лъкове обстрелват защитниците, прикрити почти напълно от клекнали пред тях щитоносци, които държат изправени големи щитове с правоъгълна форма¹⁷. Всичко това говори за важното място на стрелците с лък и арбалет в обсадните действия. Можем да допълним, че честото срещане на детайли като колчани за стрели, детайлното изобразяване на лъкове и арбалети, както и защитното въоръжение на стрелците е знаково за огромната популярност и доброто познаване на тази група войни от много илюстратори.

На следващо място сред обсаждащите можем да поставим пехотинците и екипите на обсадните машини. В изображение от манускрипт от нач. XIV в. е представено превземането на Ерусалим от цар Давид, който е изобразен с дълга плетена ризница, открит шлем с широка периферия и много голям капковиден щит.¹⁸ Друго изображение на незнатни пехотинци при обсади откриваме в *“La chanson de Bertrand du Guesclin”* от кр. XIV в., където те са въоръжени с копия¹⁹. Можем да обобщим, че изображенията на пехотинци сред обсаждащите е твърде рядко. Прави впечатление, че на преден план са представени основно рицарите, стрелците с лък и миньорите, подкопаващи крепостните стени. Едно от възможните обяснения на този факт е, че участието на пехотинци (копиеносци) било

основно в две направления: осигуряването на плътна обсада и участие в момента на шурма на крепостните стени.

На последно място сред изображенията на обсаждащи бих поставил екипите на обсадните машини. На първо място бих отбелязал няколко изображения на механични обсадни машини от *“Aristotelis de secretis”* от 1326–1327 г. В този манускрипт откриваме изображение на войн, който задейства требушет с помощта на специален инструмент. Освен интересния инструмент, вниманието привлича и въоръжението на война. Той е изобразен като тежко въоръжен пехотинец с ризница и с дълбок басцинет с подвижно забрало²⁰. В друга миниатюра от същия манускрипт откриваме голям требушет, задвижван с контратежест и трима войни, които явно обслужват обсадната машина²¹. В същия манускрипт откриваме и изображения на балиста и на машина за хвърляне на огън в обсаден град, като екипите и на двете машини са от по двама войни. Както и при предходните изображения, обслужващите са с тежко защитно въоръжение²². Можем да обобщим, че екипите варират от един до трима войни в зависимост от вида и размерите на обсадните машини, както и сравнително високия статут на тези войни, съдейки по представеното лично въоръжение и екипировка.

Към последната категория обсаждащи можем да причислим миньорите, заети с подкопаването и разрушаването на крепостната стена. Едно от найранните изображения в изследвания период откриваме в сцена от *“Trinity Apocalypse”* от 1242–1250 г., представяща обсадата на Града на светците. Тук са изобразени трима войни, шурмуващи портите, като двама от тях държат в ръце масивен дървен таран, докато третият подкопава стената. Интересен е фактът, че и тримата са облечени с дълги ризници, но без шлемове²³. Подобна сцена на атака на портите откриваме и в *“La Livre des Ancienes Estoires”* от кр. на XIII в. Тук е изобразена обсада на кула, в която участват рицари с плетени и люспести ризници, с цели, закрити шлемове, а също и група от обикновени войни пред портите, сред която откриваме оръжия като копачка и голяма бойна брадва, подобна на алебарда.²⁴ В манускрипт от вт. пол. XIV в. също е представен войн, който подкопава стената с копачка, но е въоръжен с тежко защитно въоръжение от дълга ризница и дълбок, открит басцинет²⁵. В *“Aristotelis de secretis”* откриваме друг прием за подкопаване на стените. Тук са изобразени двама миньори, подкопаващи стената с копачки, докато други двама по-тежко въоръжени войни ги защитават от стрелбата на обсадените с вдигнати над тях щитове²⁶. В друг манускрипт от 1325–1350 г. са изобразени четирима миньори, подкопаващи крепостна стена под защитата на специален подвижен навес на колела, както и противодействието на защитниците, които хвърлят големи камъни и горящи факли върху тази явно дървена конструкция²⁷. Прави впечатление, че както миньорите, така и защитниците са представени с пълно защитно въоръжение от дълга ризница и овален, открит шлем, което изглежда доста схематично и явно не отговаря на действителността. Ако в някои изображения миньорите, заети с подкопаване на крепостната стена или разбиване на портите, са със защитно

въоръжение, то в други те са представени без такова. Един от примерите за това е миниатюра от *“Dublin Apocalypse”* от кр. XIII – нач. XIV в., където миньорите са без защитно въоръжение за разлика от изображенията зад тях войни²⁸. Подобна сцена откриваме и в *“Queen Mary’s Psalter”* от XIV в., където са представени и двата вида миньори: някои с пълно защитно въоръжение а други без такова²⁹. Изображение на миньори, които подкопават стените на обсадена крепост откриваме и в *“La chanson de Bertrand du Guesclin”* от 1400 г. Можем да отбележим, че и тук изображенията са без защитно въоръжение³⁰.

Анализът на тези изображения води до извода за съществуването на две категории миньори в разглеждания период. Първата може да бъде определена като невъоръжени, които били най-ниската група в йерархията, докато втората включва най-вероятно оръженосци, сержанти или градски милиции, които изпълнявали при необходимост ролята на миньори. Това навежда на мисълта, че липсата на достатъчен брой наемници-миньори от низш произход била запълвана с по-знатни и по-добре въоръжени войни. На следващо място можем да предположим, че липсата на защитно въоръжение при незнатните миньори била причина за висок процент на загуби. Критериите за набиране на такива миньори остават загадка, но можем да предположим, че те били формирани на доброволен принцип и с примамливо възнаграждение поради високия риск. Можем да отбележим, че преобладават изображения на невъоръжени или слабо защитени миньори, докато тези със солидно защитно въоръжение са рядкост.

Обсадените

Друг интересен аспект е свързан с представянето на обсадените в изследваните илюстрирани ръкописи. Особеностите на миниатюрата и представянето на обсадите от погледа на обсаждащите, т.е. отвън, предопределят твърде беглото изобразяване на обсаждащите, които са по-малобройни и закрити почти изцяло от крепостните стени. В *“La Livre des Ancienes Estoires”* от кр. на XIII в. откриваме незнатните пехотинци, както и арбалети, лъкове и бравди, използвани срещу нападателите³¹. Стрелци с лък и арбалет присъстват и в *“Chronique d’Angleterre”* от XIV в.³² Друго често срещано оръжие сред обсадените е фалчионът. В *“La chanson de Bertrand du Guesclin”* от 1382–1390 г. и в *“Chroniques de Normandie”* от 1460–1468 г. сред обсадените срещаме изображения на войни в рицарски доспехи, но трябва да отбележим, че тези изображения са изключително редки³³. Интерес представляват на обсаждащите. Освен защита от височината на крепостните стени, в някои манускрипти са представени контраатаки, излаз и разрушаване на обсадните машини³⁴. Понякога резултатът от контраатаката и излаза на обсадените е отстъплението на обсаждащите под прикритието на техния укрепен лагер³⁵. Подобна сцена наблюдаваме в *“Romance of the three king’s sons”*, където излазът е осъществен от конница³⁶. Всичко това води до извода, че основният контингент сред обсадените били пехотинците и стрелците с лък и арбалет.

Основното свидетелство за техния социален статус е изобразеното въоръжение, което рядко е рицарско. Друг важен извод от анализа на посочените по-горе изображения е свързан с действията на обсадените, които не се ограничавали само в отбрана на крепостните стени. Те включвали и други тактически прийоми като ненадеен излаз и контраатака с цел унищожаване на обсадните съоръжения или пълно сваляне на обсадата.

Обсадни кули, машини и други съоръжения

Тези изображения са рядко срещани и сравнително малко на брой, но в замяна на това предоставят интересна и ценна информация. На първо място сред тях можем да поставим обсадните кули. В една от миниатюрите в “*Aristotelis de secretis*” от 1326–1327 г. откриваме изградена от дървени трупи и дъски обсадна кула на четири солидни колела. Към кулата е прикрепен подвижен дървен мост, който явно може да бъде спускан върху крепостните стени. Най-впечатляващ е начинът на задвижване, който се осъществява от двама войни, които придават движението чрез задвижвано от самите тях с крака голямо колело в самата кула³⁷. Друго изображения откриваме в “*Chronique d'Angleterre*” от кр. на XIV в. Тук е представена голяма обсадна кула с разположени в нея стрелци с лък, обстрелващи защитниците по крепостната стена³⁸.

По-многобройни са изображенията на други обсадни съоръжения. Отново в “*Aristotelis de secretis*” е изобразена солидна обсадна платформа, която играе едновременно ролята на защитна стена за обсаждащите и на мост през рова на обсажданата крепост³⁹. Подобно обсадно съоръжение, изградено за защита на самите обсаждащи, откриваме и в “*Chronique d'Angleterre*”. То представлява защитно укрепление от масивни дървени трупи, изградено на подстъпите към главната порта на обсадената крепост. Подобни съоръжения откриваме и в друга миниатюра, където то служи за прикритие на обстрелващите главната порта⁴⁰. Реалистични изображения на подобни обсадни съоръжения откриваме и в “*Pegeants of Richard Beauchamp*” от пър. пол. на XV в. Най-впечатляващото в тях са съоръжения във вид на подвижни, въртящи се около хоризонтална ос дървени стени, поставени пред обсадните оръдия за защита на обслужващите ги екипи и укрепването на лагера на обсаждащите със защитна дървена ограда⁴¹. Макар и малобройни, представените обсадни кули и други съоръжения свидетелствуват за широкото им използване, особено през XIV–XV в. Причините за това са свързани най-вече с усъвършенстването на арбалета, както и с бързата еволюция на огнестрелните оръжия. Друг важен извод е, че обсадните кули и другите съоръжения били съсредоточени в определен участък от крепостната стена. Можем да обобщим, че през XIV и XV в. обсадните кули били използвани най-вече за преодоляване съпротивата на защитниците на определен участък, а не за нейното пряко шурмуване от кулата. Основните нападателни действия били осъществявани чрез обсадни стълби, подкопаване и разрушаване на част от стената чрез обстрел с огнестрелни оръдия.

Друго срещано обсадно съоръжение в изследваните манускрипти е таранът. Единственото изображение на таран откриваме в *“Trinity Apocalypse”*, където в сцена на обсада са представени незнатни войни, държащи в ръце масивен дънер, с който разбиват крепостната порта⁴². Можем да отбележим, че изображението е твърде семпло и всъщност представя таран от най-обикновен вид. Много по-често и детайлно в изследваните манускрипти е представена друга обсадна машина – требушетът. В манускрипт от вт. четвърт на XIV в. откриваме частично изображение на такава военна машина с контратежест, която е разположена върху крепостната стена⁴³, а в друг ръкопис от средата на XIV в. е изобразен кастел с висока централна кула, на която е инсталиран требушет, задвижван от контратежест⁴⁴. Някои от изображенията на требушети са доста неясни и художникът явно не познава добре тяхната конструкция. Един от примерите за това е изображение в *“Chronique d’Angleterre”*, което представя само детайли като контратежестта и прашката, докато другите детайли от машината просто липсват⁴⁵. Друг пример за схематично представяне на требушети откриваме в *“Chronique de France ou de Saint Denis”* от 1325–1350 г. Тук е изобразена обсадата на Рим от Тотила и два требушета с контратежести от правоъгълни камъни. Изобразени са и прашки за каменните ядра, но липсват характерните дървени улеи за тяхното насочване. Общото впечатление е, че са представени малки требушети, задвижвани с контратежест, но твърде схематично⁴⁶.

За разлика от тях, други манускрипти представят сравнително подробни, детайлни и реалистични изображения на требушети. Сред тях можем да отбележим миниатюра от XIII в., в която е изобразен требушет с контратежест и с дълъг, полукръгъл улей за поставяне на прашката с каменното ядро. Въпреки, че цялостното изображение е с гротесков характер (требушетът се обслужва от магаре и от лисица), то излъчва детайлност и реализъм в техническо отношение⁴⁷. Друго реалистично изображение откриваме в *“Aristotelis de secretis”*, където присъства и специален инструмент за освобождаване на рамото и произвеждане на изстрел⁴⁸. На последно място можем да отбележим едно нетрадиционно, но явно срещано приложение на требушета. В манускрипт от 1325–1350 г. откриваме хвърляне на завързан пленник с требушет от крепостните стени⁴⁹. Въпреки исторически контекст на тази миниатюра, която представя разправата на римляните със въстаналите юдеи след превземането на Ерусалим при управлението на император Тит Флавий Веспасиан, можем да приемем, че подобни варварски действия били прилагани и в периода XIII–XV в. Бих обобщил, че някои от изображенията са схематични, непълни и отразяват само основните елементи на тази военна машина, докато други са изключително детайлни и представят дори специфични инструменти и операции по обслужването. Важно е да отбележим, че требушетът присъства не само като оръжие на обсаждащите, но и вътре в обсажданите крепости, т.е. като оръжие на обсадените, използвано за отбрана.

На следващо място сред изобразените обсадни машини е балистата. Подобно на тарана, балистата не присъства често в изследваните илюстрирани манускрипти. В *“Aristotelis de secretis”*, предназначен за английския крал Едуард III, срещаме три вида балисти. Първата е разположена срещу вратите на обсадена крепост, обслужвана е от двама тежковъоръжени войни и наподобява антични, римски образци. Втората е изобразена също като обсадна машина, но при нея механизмът за опъване на тетивата е винтов, докато при първата е кръгъл с няколко лоста за въртене на колелото и за натягане на тетивата. Третият изобразен вид е поставен върху дървена рамка, която има колела за транспортиране. Тук обсадната машина е изобразена заредена с кръгъл камък, а не с голяма стрела или късо копие⁵⁰. Важни изводи от анализа на тези изображения са свързани с вида на зареждащия механизъм, който има различни конструкции и с обслужването от сравнително малък екип – двама или трима войни. При някои изображения е изобразен само един войн, което принципно е възможно при наличието на механично натягане на балистата.

Гръцки огън

Едно от най-интригуващи оръжия през средновековието е гръцкият огън. Първоначално така била наричана силно горяща смес, изобретена през VII в. от византиеца Калиникос. Тя била използвана за пръв път срещу арабите при обсадата на Константинопол през 673 г., но постепенно това наименование получили всички видове запалителни смеси, използвани за военни цели. Изследваните изображения от илюстрирани манускрипти предоставят интересна информация за използването на гръцки огън в средновековна Европа. В *“Aristotelis de secretis”* откриваме две изключително интересни обсадни машини. Първата е предназначена за хвърляне на пчелни кошери в обсадена крепост и е представена в момент на действие, докато втората представлява голямо хвърчило с форма на дракон, придържано в полет над обсадена крепост с дълго въже от трима тежко въоръжени войни. Най-интересно в случая е спускащата се от хвърчилото метална верига, завършваща с горяща топка, чието предназначение е да предизвика пожар в обсадената крепост⁵¹. В същия манускрипт откриваме изображение на машина за хвърляне на гръцки огън под формата на четири въртящи се около ос рамена, завършващи с големи съдове за поставяне на запалителните смеси. Тази машина се обслужва от двама войни, като единият осъществява движението на рамената около оста, а другият подпалва последователно сместа в четирите съда с факел⁵². В *“Les commentaires de Cesar”* от 1473 г. е представена сцена от морска обсада, при която защитниците унищожават вражеските кораби с гръцки огън, буквално изсипван от височината на стените с помощта на метални съдове с дръжки⁵³. Всичко това води до извода за използване на гръцкия огън при обсадните действия и за стремеж към техническо усъвършенстване на способите за изстрелването му към обсадената крепост. Освен това можем да отбележим, че изображенията

свидетелстват за използването на гръцки огън както от обсаждащите, така и от обсадените.

В обобщение можем да отбележим, че изследваните манускрипти представят не много обемна, но сравнително достоверна и ценна информация за обсадните машини и съоръжения най-вече за периода XIV–XV в. Един от важните изводи е свързан с по-рядкото използване на балистата в сравнение с требушета. Най-вероятната причина за това е по-малката и разрушителна мощ, по-различната траектория и по-малкото разстояние на стрелба в сравнение с требушета. Не бива да пренебрегваме факта, че средновековните кастели и крепости били изградени на трудно достъпни места и най-вече по доминиращи над околния терен възвишения, скали или изкуствени хълмове. Това наложило требушета като по-ефективен в сравнение с балистата, тъй като първият изстрелвал ядрата по висока елипса, докато балистата произвеждала изстрел по ниска или плоска траектория. Не бива да пренебрегваме и факта, че тежките требушети можели да изстрелват каменни ядра с тегло около 100 кг., докато балистата имала далеч по-скромни възможности. Не на последно място, посочените изображения могат да бъдат основен, а често и единствен източник на информация при възстановяването на обсадни машини и на характерни особености и детайли в тяхната конструкция.

Огнестрелните оръжия

Друга интересна група в изследваните манускрипти включва огнестрелните оръжия, които изживяват истински бум в периода XIV–XV в. Съществуват предположения, че най-ранното използване на огнестрелно оръдие е при обсадата на Форли от 1284 г. Друго ранно сведение е от 1313 г. от Гент, Белгия, но едва през двадесетте години на XIV в. се появява първото безспорно и сигурно сведение за използване на огнестрелно оръдие в Европа. Един флорентински документ от 1326 г. за пръв път споменава термина *cannon* (от лат. *cana.*) През 1327 г. крал Едуард III използвал оръдия срещу шотландците и това може да бъде прието като официална рождена дата на новия вид оръжие.

Що се отнася до изследваните манускрипти, най-ранното изображение на огнестрелно оръжие откриваме в *“Aristotelis de secretis”* от 1326–1327 г. В този манускрипт, предназначен за английския крал Едуард III, е изобразено огнестрелно оръжие с формата на ваза. Те е поставено хоризонтално върху дървена плоскост от сковани дъски и изстрелва голяма стрела⁵⁴. В много от миниатюрите от XV и XVI в. различаваме ясно кулверини и бомбарди, както и първите, примитивни образци на ръчни огнестрелни оръжия. Едно от най-реалистичните изображения е свързано с обсадата на Руан от 1418 г. То представя голямо обсадно оръдие, поставено на хоризонтална дървена основа и прикрито зад защитна ограда от дъски⁵⁵. Изображения на кулверини откриваме в *“Les Grandes Chroniques de France ou de saint Denis”* от 1487 г.⁵⁶, в копие на *“The Latin history of the Crusaders”* от края на XV в.⁵⁷, в *“Troy Book and Story of Thebes”* от XVI в.⁵⁸ и др. В *“Les*

Grandes Chroniques de France ou de saint Denis” е представена обсада на Монт Сен Мишел, в която се използват обсадни оръдия, поставени зад тежки защитни дървени прегради. Оръдията са големи бомбарди, поставени хоризонтално върху колела⁵⁹. В други изображения откриваме кулверини, като някои са поставени върху импровизирани, неподвижни дървени стойки, а други са върху дървени лафети на колела⁶⁰. В манускрипт от XVI в. откриваме детайлни изображения на лафети на две и на четири колела, както и нова форма на лафета, който може да се транспортира с впряг⁶¹.

Интересни са и изображенията на кулверини, поставени върху кораби. В *“The Pegeants of Richard Beauchamp”* са изобразени множество оръдия в бойни действия както на суша, така и на кораби в морето. Важно е да отбележим, че се забелязва поставянето на повечето от оръдията в средната, най-ниска част от корабите, по 2-3 на всеки борд⁶². В друг манускрипт откриваме и единично оръдие (може би малка кулверина), на носа на кораб, който дебаркира в близост до крепост⁶³. Интересно изображение на огнестрелно корабно въоръжение откриваме и в *“Tractatus Astrologici”* от 1490 г. Едно от съзвездията в този астрологически манускрипт е изобразено като английски военен кораб с четири оръдия – по едно на носа и кърмата и две в най-ниската, средна част на корпуса.⁶⁴

Друго огнестрелно оръдие в изследваните манускрипти е бомбардата. Реалистични и детайлни изображения на бомбарди откриваме в *“Chronique d’Angleterre”* от края на XIV в., където са изобразени както върху неподвижни дървени стойки, така и върху лафети на колела⁶⁵. Можем да отбележим, че по-голяма част от изобразените бомбарди са масивни и с голям калибър. В този манускрипт откриваме и едно от най-детайлните и интересни изображения на огнестрелно оръдие, което е върху масивен постамент и има дъговидна скала за промяна ъгъла на стрелба⁶⁶. Изображение на подобна голяма бомбарда, поставена зад защитна преграда от масивни дъски откриваме и в изображение от *“The Pegeants of Richard Beauchamp”*⁶⁷. Разнообразие от бомбарди срещаме и в *“Les Grandes Chroniques de France ou de saint Denis”*⁶⁸. Едни от най-реалистичните изображения откриваме в *“Les faize d’Alexandre”* от 1468–1475 г. Тук откриваме сцена на обсада и няколко сравнително къси, но с голям калибър и разширяващи се към отвора бомбарди, поставени върху неподвижни лафети. Някои детайли в миниатюрата сочат, че ъгълът на стрелба на тези оръдия можел да бъде променян⁶⁹. Изображения на бомбарди с променящ се ъгъл на стрелба откриваме и в късно копие на *“Latin History of the Crusaders”* от XV в. И тук бомбардите са масивни, с голям калибър, но със сравнително къс ствол. Интересен детайл тук е и изображението на метални ядра за стрелба, както и малка бомбарда, чиито дървен лафет е прикрепен към ос и така се определя ъгълът на стрелба⁷⁰.

Освен огнестрелни оръдия, в някои от изследваните манускрипти откриваме и ранни, примитивни ръчни огнестрелни оръжия. Най-ранното изображение откриваме в *“Chronique d’Angleterre”* от кр. на XIV в., където сред защитниците на обсадена крепост има стрелци с ръчни огнестрелни оръжия. Оръжието пред-

ставява късо, но сравнително масивно метално дуло, което продължава в метална пръчка за захващане или притискане под мишница⁷¹. Подобни примитивни оръжия откриваме и в *“Les faize d’Alexandre”* от 1468–1475 г. и можем да отбележим, че тук определено се забелязва по-широкото им използване в сравнение с предходния манускрипт. За разлика от представените в *“Chronique d’Angletierre”*, тези ръчни огнестрелни оръжия и стрелбата с тях са изобразени по-детайлно. Те са с подобна форма, но леко разширяващи се в предния край, придържат се с лявата длан и под дясната мишница и се възпламеняват с фитил, държан в лявата ръка. Съвсем ясно е представено и приблизителното прицелване, тъй като в този ранен етап точността била твърде условна⁷². Друго изображение на ръчно огнестрелно оръжие откриваме в *“Les Grandes Chroniques de France ou de saint Denis”* от 1487 г. Тук в миниатюра е представена обсадата на Монт Сент Мишел, като защитниците на крепостта се защитават с ръчни огнестрелни оръжия и лъкове⁷³.

Анализът на изображенията на огнестрелното оръдие в различните му форми води до няколко извода. На първо място бих отбелязал многобройните и реалистични изображения от XV – нач. XVI в., което свидетелства за бързото му разпространение. Разнообразието от форми и размери на представените в изображенията кулверини и бомбарди е красноречиво доказателство за мащабите на тяхното използване и за огромния интерес, на който се радвало това ново, модерно и все по-ефективно оръжие. Освен това можем да забележим ясната промяна в тактиката на обсадите и на войната, предизвикана от бързата еволюция на оръдието: изобразени са съоръжения за оръдията, защитни стени и окопи, артилерийски обстрел и много по-рядко – директна атака срещу крепостните стени, каквато срещаме в манускрипти от XIII и XIV в.

Стратегия и тактика на обсадите

Макар и бегло, изследваните изображения на обсади предоставят някои преки и косвени свидетелства за стратегията и тактиката на обсадите в периода XIV–XV в. В *“Romance of the three king’s sons”* от 1458 г. срещаме рядко изображение, представящо дебаркиране на кораби край морска крепост и началото на нейната обсада. Явно, тук е представен елементът на изненада, тъй като корабите са пълни с въоръжени войни и разполагат с артилерия, която обстрелва крепостта още с пристигането им⁷⁴. Друг интересен и често срещан сюжет от изображенията на обсади е атакуването на крепостта (най-вече портите) в движение от тежко въоръжени конници, а общото впечатление е за начало на обсадни действия⁷⁵.

Едни от най-често изобразяваните обсадни действия са подкопаването и шурмуването на стените от обсаждащите. Сред тях можем да отбележим сцена с атака на Свещения град от *“The Dublin Apocalypse”* от кр. на XIII – нач. на XIV в.⁷⁶ Подобно изображение откриваме и в *«La chanson de Bertrand du Guesclin»*, където

въоръжените рицари изчакват миньорите, които подкопават крепостната стена, за да атакуват в подходящия момент⁷⁷. В други изображения откриваме интересни детайли в техниката на шурмуване, като например забиването на долния край на обсадна стълба с чукове към земята, за да не може да бъде отблъсната лесно от защитниците⁷⁸. В цитирания *“La chanson de Bertrand du Guesclin”* откриваме миниатюра, представяща опит за превземане на крепост с хитрост от англичани, облечени с обикновени дрехи, без видимо защитно въоръжение⁷⁹.

На следващо място можем да посочим изображения от *“Les faize d’Alexandre”* от 1468–1475 г., в които откриваме елементи на нова тактика на обсада. Първата представя обстрел на обсаден град с бомбарди, като обсаждащите войски наблюдават ефекта от масовия обстрел, отдалечени на безопасно разстояние от градските стени, а втората – престрелка между обсаждащи и обсадени, в която се използват предимно ръчни огнестрелни оръжия⁸⁰. Тези изображения представят коренно различна тактика на обсадни действия, при която преобладава обстрела с огнестрелни оръжия както от страна на обсаждащите, така и от страна на обсадените. Прави впечатление и отсъствието на миньори или масов шурм с обсадни кули и стълби. Всичко това навежда на мисълта за съществени промени в обсадната тактика през XV в., като в основата на тези промени стои бързото и масово навлизане на огнестрелната артилерия, която изместила на заден план традиционните методи на обсада.

Други изобразени тактически прийоми в хода на обсадата са излазите на обсадените с цел разрушаване на обсадните машини и съоръжения или за изтласкване на обсаждащите. Един от примерите за това откриваме в изображение от *“Aristotelis de secretis”*, в което един от обсадените се опитва да разруши с фалцион балиста, използвана от обсаждащите⁸¹. В *“Ab Urbe Condita”* от 1415–1420 г. наблюдаваме излаз на обсадените и битка върху и пред подвижния мост през главната порта на крепостта⁸². В друг манускрипт от 1458 г. откриваме изображение на конен излаз на обсадените и сражение с обсаждащите, които също са на коне⁸³. Интерес предизвикват и някои изображения на арбалетчици от рисунки, представящи обсадата на Кан от англичаните през 1418 г. Тук те действат срещу обсаждащите не от крепостните стени, а са изнесени на известно разстояние пред тях и обстрелват англичаните прикрити зад своите солидни щитовете, тип *навиз*. Явно, целта на такава изнесена защита от стрелци е била да не се допускат противниковите стрелци и артилерия на опасно близко разстояние до крепостните стени⁸⁴. Понякога, макар и рядко, наблюдаваме деблокада на обсадена крепост. Пример за това откриваме в *“The Pegeants of Richard Beauchamp”*, където е представена обсадата на Кале от 1436 г. от Филип Добрия, херцог на Бургундия и деблокадата на крепостта⁸⁵.

След обсадата

Последният аспект в анализа на изображенията на обсади в изследваните манускрипти е посветен на разграбването, плячкосването и погрома над превзе-

тите крепости и тяхното население. Те се срещат изключително рядко и тук можем да отбележим две изображения. Първото е от манускрипт от 1325–1350 г., в който е представена сцена на жестока разправа на римляните със защитниците на превзетия Ерусалим през 70 г.н.е. В най-долната част е представено извеждането на пленените юдеи от крепостта, а по-горе са изобразени сцени на обезглавяване на жители и изхвърлянето на младенец с trebuшет от крепостните стени. Тъй като trebuшетът не е бил използван в римската епоха, можем да приемем, че средновековният илюстратор е изобразил познати сцени на разправа и че това малтретиране на победените било често срещано в средновековната епоха⁸⁶. В друг манускрипт – “*Livre de la Boucachardiere* » от първата половина на XV в., откриваме друго изображение на плячкосване на превзет град и избиване на жителите, като победителите плячкосват пари, църковна утвар и ценни съдове⁸⁷.

В обобщение на всичко гореизложено бих отбелязал, че изследваните манускрипти предоставят интересна информация за използването на различни тактически прийоми в обсадните действия на обсаждащите и обсадените. Най-често срещаните в манускрипти от XIII–XIV в. са подкопаване и обстрел на крепостните стени, следвани от шурм с обсадни кули и стълби. Както отбелязахме, по-късни изображения от XV в. свидетелстват за съществени промени в обсадната тактика, произтичащи най-вече от навлизането на огнестрелните оръжия и използването на тежки оръдия за продължителен обстрел и осъществяване на пробив в крепостните стени. Можем да приемем, че обсадите били добре познати поради сравнително статичния си характер и прякото им наблюдение от страна на някои илюстратори както от страната на обсаждащите, така и от страната на обсадените. Тук можем да отбележим тенденцията за по-детайлно и реалистично представяне на обсадите в манускрипти от кр. на XIV и от XV в., което може да се обясни с два основни фактора. Първият е свързан с по-масовата продукция на илюстрирани манускрипти извън църковно-манастирските скриптории, а вторият – с по-широко навлизане на реализма и на детайла в изображенията. Тези промени довели до появата на светски илюстратори, които познавали и представяли войната по-реалистично. Ето защо някои от анализирани изображения предоставят оригинална информация за обсадите и обсадното дело и могат да бъдат използвани като допълнителен извор за възстановяване картината на войната в Късното средновековие.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Delbruck, H.** History of the Art of War: Within the Framework of Political History, vol. 2, vol. 3. Westport, 1980, 1982.

² **Oman, Ch.** History of the Art of War in the Middle Ages. Vol. 2, New York, 1964, pp. 52–54.

³ **Guerlac, H.** The Impact of Science on War. – In: The Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler. Princeton, 1943, p. 522.

- ⁴ **Lot, F.** L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient. vol. 1, Paris, 1946, p. 17.
- ⁵ **Contamine, Ph.** La Guerre au moyen age. Paris, 1980, pp. 101, 219.
- ⁶ **Bradbury, J.** The Medieval Siege. Oxford, 1994.
- ⁷ По този проблем виж: **Smail, R. C.** Crusading Warfare, pp. 4–17; **Rogers, R.** Latin Siege Warfare in the Twelfth Century. Oxford, 1992, pp. 254–273.
- ⁸ The British Library (BL) , Royal MS 14 E IV, f. 59 v.
- ⁹ BL, Yates Thompson MS 35, f. 51r, f. 62r.
- ¹⁰ BL, Add. MS 15 268, f. 101v.
- ¹¹ BL, Egerton MS 2781, f. 190 r.
- ¹² BL, Royal MS 16 G VI, f. 345 v.
- ¹³ BL, Royal MS 14 E IV, f. 23r., f. 47r., f. 57r., f. 210r., f. 252.
- ¹⁴ BL, Yates Thompson MS 35, f. 62r.
- ¹⁵ BL, Cotton MS Julius E IV, f. 19 r.
- ¹⁶ BL, Royal MS 15 E VI, f. 207.
- ¹⁷ BL, Royal 15 E. I., f. 280 v.
- ¹⁸ **Walter, I. F., N. Wolf.** Codices Illustres: Le plus beaux manuscrits enluminés du monde 400 a 1600. Taschen, 2005, pp. 192–193.
- ¹⁹ BL, Yates Thompson MS 35, f. 51 r .
- ²⁰ BL, Add. MS 47680, f. 67 a.
- ²¹ Ibid., f. 43 v.
- ²² Ibid., f. 68b, f. 74a.
- ²³ Cambridge, Trinity College Library, MS R. 16.2., f.24.
- ²⁴ BL, Add. MS 15268, f. 101v.
- ²⁵ BL, Egerton MS 2781, f. 190r.
- ²⁶ BL, Add. MS 47680, f. 75b.
- ²⁷ BL, Royal MS 16 G VI, f. 74.
- ²⁸ Dublin, Trinity College, MS. K. 4. 31., f.34r.
- ²⁹ BL, Royal MS 2 B VII, f. 56r., f. 66v.
- ³⁰ BL, Yates Thompson MS 35, f. 62r.
- ³¹ BL, Add. MS 15268, f. 101v.
- ³² BL, Royal MS 14 E IV, f. 23r, f. 57r . , f. 252r.
- ³³ BL, Yates Thompson MS 35, f. 89.
- ³⁴ BL, Add. MS 47680, f. 69a.
- ³⁵ BL, Burney MS 257, f. 177r.
- ³⁶ BL, Harley MS 326, f. 47.
- ³⁷ BL, Add. MS 47680, f. 72b.
- ³⁸ BL, Royal MS 14 E IV, f. 281v.
- ³⁹ BL, Add. MS 47 680, f. 76b.
- ⁴⁰ BL, Royal MS 14 E IV, f. 57r., f. 23r.
- ⁴¹ BL, Cotton MS Julius E IV, f. 24r.
- ⁴² Cambridge, Trinity College, MS R.16.2, f. 24 r.
- ⁴³ BL, Egerton MS 2781, f. 190v.
- ⁴⁴ BL, Add. MS 12228, f. 192r. В това изображение trebušetът е поставен на четири крака, които се съединяват в ос, около която се движи рамото. То завършва с въже с прашка

в края. Под контратежестта, която задвижва рамото се вижда кръгло колело, което явно служи за зареждането му.

⁴⁵ BL, Egerton MS 3028, f. 106r.

⁴⁶ BL, Royal MS 16 G VI, f. 38.

⁴⁷ BL, Stowe MS 17, f. 243v.

⁴⁸ BL, Add. MS 47680, f. 67r.

⁴⁹ BL, Egerton MS 2781, f. 190v.

⁵⁰ BL, Add. MS 47680, f. 68v., f. 69r., f. 78 v.

⁵¹ Ibid., f. 74v – f. 75r, f. 77r – f. 77v.

⁵² Ibid., f. 74r.

⁵³ BL, Royal MS 16 G VIII, f. 317.

⁵⁴ BL, Add. MS 47680, f. 44v., f. 70b. Изобразените оръдия се различават по големина, но датират от едно и също време, дори една и съща година.

⁵⁵ BL, Cotton MS Julius E IV, f. 19r.

⁵⁶ BL, Royal MS 20 E VI, f. 15v. Миниатюрата представя обсадата на Монт сен Мишел от англичаните. Срещу крепостта на острова има разположени оръдия, всички зад тежки дървени и обковани прегради на панти и върху платформи на колела. Преди стрелба капака се вдига, оръдието стреля и капака пак се спуска. От крепостта се защитават с оръдия, ръчни огнестрелни оръжия и лъкове.

⁵⁷ BL, Royal MS 15 E I, f. 85r. Тук са изобразени 5 оръдия, поставени върху кръстачки и опрени в задния край в земята. Видимо оръдията са дълги около 1-1.20 м. и са диаметър около 0.15 м.

⁵⁸ BL, Royal MS 18 D II., f. 83v, f. 158.

⁵⁹ BL, Royal MS 20 E VI, f. 15v

⁶⁰ BL, Royal MS 15 E I, f. 85v., f. 209r.; BL, Royal MS 20 E VI, f. 15v.

⁶¹ BL, Royal MS 18 D II, f. 83v., f. 158.

⁶² BL, Cotton MS Julius E IV, f. 13r., f. 19r., f. 25r.

⁶³ BL, Harley MS 326, f. 29v.

⁶⁴ BL, Arundel MS 66, f. 45 r.

⁶⁵ BL, Royal MS 14 E IV, f. 28v, f. 47r, f. 59v, f. 224r, f. 281v.

⁶⁶ BL, Royal MS 14 E IV, f. 210r, f. 281v. В първата миниатюра е представена обсада на Тулуза от французите, които са в дървено укрепление и използват бомбарди. Най-голямата е със сложна конструкция, поставена е върху изцяло метален постамент, с приспособление за промяна и фиксиране ъгъла на стрелба. Оръдието се движи около ос, а в предната част има нещо като улей, който помага за поставянето на ново ядро при зареждане.

⁶⁷ BL, Cotton MS Julius E IV, f. 19r.

⁶⁸ BL, Royal MS 20 E VI, f. 357r, f. 375r, f. 383r.

⁶⁹ BL, Burney MS 169, f. 46v, f. 127r.

⁷⁰ BL, Royal MS 15 E I, f. 357r, f. 375r, f. 383r .

⁷¹ BL, Royal MS 14 E IV, f. 23r.

⁷² BL, Burney MS 169, f. 127r.

⁷³ BL, Royal MS 20 E VI, f. 15v.

⁷⁴ BL, Harley MS 326, f. 29v.

⁷⁵ BL, Royal MS 14 E IV, f. 59v., f. 252, f. 281v.

⁷⁶ The Dublin Apocalypse. Printed for The Roxburghe Club at the Cambridge University Press, MCMXXXII, LXVII.

⁷⁷ BL, Yates Thompson MS 35, f. 62r.

⁷⁸ BL, Add. MS 47680, f. 73b.

⁷⁹ BL, Yates Thompson MS 35, f. 16r.

⁸⁰ BL, Burney MS 169, f. 21v, f. 127.

⁸¹ BL, Add. MS 47680, f. 69a.

⁸² BL, Lansdowne MS 1178, f. 19.

⁸³ BL, Harley MS 326, f. 47.

⁸⁴ BL, Cotton MS Julius E IV, f. 32 r.

⁸⁵ Ibid., f. 24v.

⁸⁶ BL, Egerton MS 2781, f. 190v.

⁸⁷ BL, Harley MS 4376, f. 356v.